

Johannes Aaviku
Selts

Keeleuuendus ja kirjastamine

ETTEKANNETE LÜHITUTVUSTUSED

JOHANNES AAVIK 135

KONVERENTS

4.–5. detsembril 2015
Kuressaare Linnateatris

TÄNAME

Eesti Kultuurkapitali toetamast

Koostanud ja kujundanud Peep Nemvalts

Toimetanud Silvi ja Peep Nemvalts

© Autorid ja Johannes Aaviku Selts

KAVA

Reede, 4. detsember		
<i>alates 13.00</i>		<i>registreerimine</i>
14.00	Avamine	Aaviku Seltsi auesimehe Helgi Vihma avasõna ja Kuressaare Muusikakooli tervitus
14.15	Einar Kraut	„20 Euroopa keelt“ ja eesti võõrnimehääduse traditsioonid
14.45	Helgi Vihma	Johannes Aavik kirjastajana: „Keeleline Kuukiri“
15.15	Kaarina Rein	Johannes Aaviku uurimus Petroniusest
15.45 - 16.15		<i>Vaheaeg</i>
16.15	Peeter Tinit	Sotsiolingvistiline refleksioon aastate 1912–1920 keeledebattide juures
16.45	Peep Nemvalts	Õigekeelsuse õpikust e-keelenõuandeni. Tänapäeva keelekorraldus - uuendus või sabassõrk?
17.15	<i>Kohtumiseni laupäeval!</i>	

Laupäev, 5. detsember		
<i>alates 10.30</i>		<i>registreerimine</i>
11.00	Mati Hint	Keeleuuendus Johannes Aaviku rahvustunde motivaatorina
11.30	Hannu Remes	Sõnakimp kingituseks luuletajale
12.00	Lembit Vaba	Läti trump Johannes Aaviku keeleuuendustöös
12.30 -13.15		<i>Vaheaeg</i>
13.15	Jaan Õispuu	Keeleuuendus ja keeleuuenduslik kirjastustegevus eesti ja karjala keele näitel
13.45	Heinike Heinsoo	Kui kirjakeel alles algab. Aavikule mõeldes vadja kirjakeelest
14.15	Lõppsõna	

Sisukord

<i>Heinike Heinsoo.</i> Kui kirjakeel alles algab. Aavikule mõeldes vadja kirjakeelest	5
<i>Mati Hint.</i> Keeleuuendus Johannes Aaviku rahvustunde motivaatorina	7
<i>Einar Kraut.</i> „20 Euroopa keelt“ ja eesti võõrnimehääduse traditsioonid	9
<i>Peep Nemvalts.</i> Õigekeelsuse õpikust e-keelenõuni. Tänapäeva keelekorraldus – uuendus või sabassörk?	11
<i>Kaarina Rein.</i> Johannes Aaviku uurimistöö Petroniusest	13
<i>Hannu Remes.</i> Sõnakimp kingituseks luuletajale	14
<i>Peeter Tinits.</i> Sotsiolingvistiline refleksioon aastate 1912–1920 keeledebatide juures	15
<i>Lembit Vaba.</i> Läti trump Johannes Aaviku keeleuuendustöös	17
<i>Helgi Vihma.</i> Johannes Aavik kirjastajana: „Keeleline Kuukiri“	19
<i>Jaan Õispuu.</i> Keeleuuendus ja keeleuuenduslik kirjastustegevus eesti ja karjala näitel	20

PÕHIMÕTTEID JA TEESE

(J. Aavik. Keeleline käsiraamat, 1932)

Keel on rahva suurim omapärasus, ta hing. Rahvas kestab rahvusena, niikaua kui tal on oma keel. Kaotab ta selle ja omandab võõra, siis muutub ta teise rahva osaks ja sulab sellesse.

Kui kirjakeel alles algab.

Aavikule mõeldes vadja kirjakeelest

Heinike Heinsoo

Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond

19.-20. sajandil hakkasid paljudes maades arenema uued kirjakeeled ja peale akadeemiliste komisjonide oli nende arengus suur osa ka üksikisikutel. Kirjakeeltele tugetavat mõju avaldanud iskutena toob Ervin Haugen välja järgmised nimed: Adamantion *Korais Kreekas*, Ivar Aasen Norras, L'udovít Štúr Slovakkias, Dobrovski Tšehhis, Johannes Aavik Eestis, Jablonskid Leedus. Tema meelest olid need inimesed rohkem patrioodid kui lingvistid ja puhta lingvistika seisukohalt jättis nende tegevus sageli soovida.

Aaviku meelest ei ole keel mitte ainult rahvuslik aare vaid ka inimhinge abivahend (Aavik 1924: 8–9). Kui see aare puudub, siis inimhing ilmselt täies mõõdus ei avane. Vadja kirjakeelt on hakatud looma alles 21. sajandi alguses (Ernits 2006, 2010), kui keelt igapäevaelus enam ei kasutata.

Klassikaks on muutunud Einar Haugeni (1966: 931–933) keele standardimise neli etappi.

1. Normi valik. Valitakse teatud keeleaines, millel keel põhineb – kas mingi murre või murrete ühendamisel saadud keelekuju.
2. Keele kodifitseerimine, sõnaraamatute ja grammatikate koostamine, ortograafia loomine.
3. Keele arendamine selliseks, et see suudaks täita mitmesuguseid funktsioone. Selle jaoks laenatakse sõnu teistest, „arenenumatest“ keeltest või luuakse uusi sõnu olemasolevast koduse päritoluga keelematerjalist.
4. Valitud normi vastuvõtt kollektiivis, kellele see kasutamiseks on mõeldud.

Selle mudeli põhjal puudutavad teine ja kolmas etapp, kodifitseerimine ja funktsionaalne arendamine, keelt ning sellega tegelevad professionaalsed keeleinimesed. Esimest ja neljandat etappi suunab keele kõnelejaskond.

Esimesed vadja keeles avaldatud kirjalikud tekstid ei täitnud ühtegi ülalmainitud ülesannetest. Kirjutades lugemikku „Vad'd'a sõnakopittõja“ (Heinsoo 2015) tuli lahendada esimene küsimus. Keel, mis on rahva kirjakeeleks, peab teistest selgelt erinevama. Sellega kaasneb piiritõmbamisi, kus ka väikestel keelelistel erinevustel võib

olla suur osa. Eesmärk on sisemised erinevused minimeerida ja välised erinevused maksimeerida. (Haugen 1966: 927). „Vad'd'a sõnakopittõjas“ on kasutatud põhiliselt Liivtšülä-Luutsa murret, kirjaviis tugineb enamasti Vadja keele sõnaraamatu kirjaviisile. Nüüd peaks algama teise etapi ülesannete täitmine: kindla murde sõnaraamatu ja grammatika loomine, ortograafia kinnistamine. Kolmas etapp algab ja suurem tegevus seisab ees.

Aavik ennustas 1924. aastal, et tulevikus sisaldab eesti keel 1000–1500 soome laenu, mis pidid leevendama „piinavat vajadust sõnade järele“ kirjutas ta: „Ja enne kõike: 600 uut juursõna moodustada! Õigupoolest ei tarvitse neid enam moodustada, sest kombinatsiooniteooria järele on nad kõik juba virtuaalselt olemas.“ (Aavik 1924:)

Nüüd tuleb vadja keele puhulgi otsida maksimaalselt juursõnu sugulaskeelest ja vaid häda korral vene keelest. Sobib nii eesti kui ka soome keel. Tuleb läbi töötada kasutusel olev tuletussüsteem. Ja kirjutada normatiivne grammatika.

1936. aastal ilmunud Johannes Aaviku „Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika“ oli esimene normatiivne grammatika. Ka vadja keel vajab normatiivset grammatikat ja suurt tööühma sõnavara rikastamiseks. Uues sõnaraamatus võiks neid sõnu välja hakata pakkuma.

Kirjandus

Aavik, Johannes 1924. Keeleuuenduse äärmised võimalused. Tartu: Istandik.

Aavik, Johannes 1936. Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.

Heinsoo, Heinike 2015. Vad'd'a sõnakopittõja. Helsinki ; Tartu : Mooses Putron muistosäätiö.

Ernits, Enn 2010. Vadja kirjaviisist ja sõnaloomest. – ESUKA – JEFUL 2010, 1-1: 41-56

Ernits, Enn 2006. Vadja liikumisest ja kirjakeelest. – Keel ja Kirjandus, 83-85.

Haugen, Einar. 1966. Dialect, Language, Nation. – American Anthropologist 68 (4), 922-935.

Keeleuuendus

Johannes Aaviku rahvustunde motivaatorina

Mati Hint

Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituut

Üldlevinud vaate järgi oli Johannes Aavik järjekindel ja resoluutne rahvuslane ning ka äärmuslik eesti keele ja eestluse fanaatik. See on õige, ja samas mitte päris õige. Tagantjärele vaates tuleks taasavastada Aaviku varased mõtted rahvustunde (1914 ja 1917), nagu need avalduvad Rein Kruusi (1988) koostatud väikeses valimikus „Rahvustunde nõrkusest Eestis“. Aavik käsitleb eestlaste kui rahvuse tunnuste allakäiku vastupidise selektsiooni nähtusena. Vastupidise selektsiooni all pidas Aavik silmas seda, et mõisa- ja seisuste ühiskonna ajal läksid eestlaste ühiskonnale kaduma kõige andekamad, ettevõtlikumad, südikamad inimesed, sest need, kes jõudsid talupojaseisusest välja rabelda, saksastusid. Seda mõtet maksaks korrata: ka tänapäeval lepitakse sellega, et andekamad ja ettevõtlikumad eestlased sulanduvad globaalsusse.

Varasem Aavik oli üsna tundlik ka sotsiaalse ülekohtu vastu, sest terav ühiskondlik ja majanduslik kihistatus on kahjulik väikerahva elujõule.

Aaviku suhtumine Eesti võimalikku iseseisvusse maailmasõja ja Vene revolutsiooni päevil on problemaatilisem: ta näeks pigem, et eesti keel areneks tema määratud suunas kõrgetasemeliseks ja suure väljendusvõimega keeleks, enne kui Eesti iseseisvub ja riigikeel stagneerub sellesse arengujärku, milles eesti keel tollal oli.

Aaviku hilisemad vaated iseseisvale Eestile ja eesti kultuurile kannavad väga tugevaid rahulolematuse märke („Päevaraamat“ 1916–1929 ja „Ideep“, jaanuar 1942 – detsember 1943). Tema hinnangud sõltusid isikute ja institutsioonide suhtumisest keeleuuendusse. Teise maailmasõja ajal väljendab Aavik mõningat natsimeelsust ja äärmuslikku russofoobiat. Samal ajal on need vaated paradoksaalsed: mõistes küll, et sakslastel ei ole häid kavatsusi eestlastega ja et sakslased ei ole huvitatud eestlaste kui rahvuse säilimisest, unistas ta samal ajal mingist Suur-Eestist – kui Eestiga liidetaks pärast sõja võitmist koguni neli Venemaa kubermangu!

Aavikut ei ole võimalik käsitada ühemõõtmeliselt, pigem on kõiges tema isiksusse puutuv hulk paradokse, mida värvib ka sõnades väljendatud ülikõrge enesehinnang ja teisitimõtlejate madalaks hindamine. Igal juhul on Aavik erakordne nähtus selle poo-

lest, et raske on keeleteaduse maailmast leida kedagi teist, kes nii järelejätmatult ja entusiastlikult on propageerinud oma vaateid.

Kirjandus

Aavik, Johannes 2010. Ideepe. Johannes Aaviku ideede päevik. (Koostaja ja peatoimetaja Helgi Vihma) Keeleuuenduse Kirjastik A4/5. Tallinn : Johannes Aaviku Selts ja TEA Kirjastus

Aavik, Johannes 2014. Päevaraamat 1916–1929. (Koostanud ja kommenteerinud Olavi Pesti) Saaremaa muuseumi toimetised 8. Tartu: Ilmamaa

Kruus, Rein 1988. Rahvustunde nõrkusest Eestis. Tallinn: Loomingu Raamatukogu 50.

PÕHIMÕTTEID JA TEESE

(J. Aavik. Keeleline käsiraamat, 1932)

Igayks, kes huvitet sellest, et Eesti areneks iseseisva kultuuryhikuna ja -rahvana, peab loomulikult tahtma, et eesti keel areneks sellaseks väärtuslikuks keeleks, selleks rahvuskultuuri vahendiks, selleks rahvuslikuks aardeks.

„20 Euroopa keelt“ ja eesti võõrnimehäälduse traditsioonid

Einar Kraut

Emakeele Seltsi keeleteimkond

Johannes Aaviku 1933. a ilmunud käsiraamatust kujunes pikaks ajaks eesti avalikkuse võõrnimekultuuri piibel. Selle nõuandeid järgisid Eesti Raadio diktorid enam kui poolsajandi vältel, sedakaudu juurdus tuntumate võõrnimede tegelik hääldusviis ka kõige laiemalt. Ettekandes püüan näidata seda olulist panust tänaste arusaamade valguses.

Aaviku võhiklikkust teoreetilises keeleteaduses on kritiseeritud (nt Hint 2012), ammu ei saanud ta toetuda fonoloogia alustõdedele, millest leiab tuge tänane võõrnimehääldus. Sellegipoolest on imetlusväärne see vaistlik täpsus, millega Aavik juba selgitava peatüki avalõigus tõmbab vahe ehtsa originaalhäälduse ja eestikeelsele hääldajale vajaliku mugandhäälduse vahele (Aavik 1933: 7).

Nimede hääldusliku mugandamise imperatiiv ei leia moodsateski käsitlustes veel piisavat mõistmist, vaid üksikud autorid eritlevad seda sõnaselgelt (Krech jt 1985, Roach jt 2011, Wells 2014). Aavik ei ütle otse välja, et just hääldussüsteemide erinevus on see, mis sunnib võõrnimehääldajat otsima originaalhäälikutele optimaalseid teisendusviise, samas kaudselt on see arusaam kogu käsiraamatu kandev ideebaas. Üksnes eesti keeleavalikkuse üldine leigus hääldusküsimustes laseb seletada, miks aavikulik mugandusprintsip meie ametlikus keelekorralduses pikka aega (kuni ES keeleteimkonna 2000. a otsuseni) märkamata jäi, ja teiselt poolt, miks ka Aaviku kriitikas kuni viimase ajani kohtab etteheiteid, mis on osanud sellest põhiprintsiibist mööda lugeda (vt raamatu 2005. aasta kordustruküki saatesõna).

Kuidas ja kui järjekindlalt Aavik ise oma aluspõhimõtteid järgida suutis ja mida sellest kõigest täna kasutada annab, võiks olla põnev mitte ainult kõnepraktiku, vaid ka keeleuuri ja -huvilise jaoks.

Kirjandus

- Aavik, Johannes 1933. 20 Euroopa keelt. 20 Euroopa keele hääldamise reeglid eriti pärisnimede ja tsitaatsõnade ning -lausete hääldamiseks. Tartu: Istandik (faksiimile, toim H. Vihma, Tallinn: Johannes Aaviku Selts. Keeleuenduse Kirjastik A3. 2005).
- Hint, Mati 2012. Hilise Aaviku radikaalne keeleuendus. – Keel ja Kirjandus 2, 81–102.
- Krech jt 1982 = E.-M. Krech, E. Kurka, H. Stelzig, E. Stock, U. Stötzer, R. Teske. Großes Wörterbuch der deutschen Aussprache. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Päll, Peeter 2000. Võõrnimede hääldus. – Keel ja Kirjandus 10, 737–738. (Seesama ka: Kirjakeele teataja II. 1993–2000. Emakeele Seltsi keeleteimkonna soovitusel. Tallinn: Emakeele Selts, 122–124.)
- Roach jt 2011 = P. Roach, J. Setter, J. Esling (eds.). Cambridge English Pronouncing Dictionary (Daniel Jones, 18th ed.). Cambridge University Press.
- Wells, J. C. 2014. Sounds Interesting. Observations on English and General Phonetics. Cambridge: Cambridge University Press.

Õigekeelsuse õpikust e-keelenõuni.

Tänapäeva keelekorraldus – uuendus või sabassörk?

Peep Nemvalts

**Johannes Aaviku Selts,
Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituut**

Olles paarkümmend aastat hoogsalt eesti keelt uuendanud, kirjastanud „Õigekeelsuse ja keeleuuenduse põhimõtted“ (1924), üllitas Johannes Aavik 1936. aastal Noor-Eesti Kirjastuses „Eesti õigekeelsuse õpiku ja grammatika“. Eessõnas kinnitab ta, et see „on koostatud ametliku keele alusel ja ametlikus keeles. See on selleks, et igaüks võib seda täie usaldusega kasutada ametlikult maksva õigekeelsuse ja õigekirjutuse õppimiseks. Ainult mõnes üksikus harvas kohas on autor julgenud avaldada ka oma erinevat seisukohta, ja sedagi märkustes ja alamärkustes või sellekohaseis eri päätükkides. Ametlik keelend ei jää kellelegi ebaselgeks.“ (Aavik 1936: V)

Kuigi ajad ja olud on sestpeale üsna muutunud, on keeletarvitus nii mõnelgi juhul, millele Aavik toona kui vigasele tähelepanu juhtis, üha muutumatult levinud. Osa neist juhtudest on tänapäevagi keelenõuandes ikka ja jälle esil, osa on aga jäänud kõrvale või leidnud teistsuguse käsitluse. Mati Hint (2001: 143) on nentinud: „Nii eesti keelekorralduse ajalugu kui ka päris tänapäevane keelehoole pakuvad näiteid, mis annavad alust küsida, kus on allikate allikad ja kes ikkagi seda kõike otsustab.“

Küsigem:

- Mil määral juhindutakse määratlusest „keelekorraldus on järjepidev ja kava-kindel kirjakeele seadmine, suunamine ja arendamine, teadlik soovitavas suunas mõjutamine.“ (Kull 2000 (1985) : 23)?
- Milline on see keeleideaal, mida Tiiu Ereli (2002: 15) sõnutsi keelekorralduse abil otsitakse?
- Kuivõrd on selles teadlikku uuendust?
- Missugused on nüüdse keelekorralduse põhimõtted ja -eesmärgid?
- Kas ehk sõrgib tänapäeva keelekorraldus lohaka ja üheülbastava keelekasutuse sabas, muutes seda „ametlikuks“?

- Mis on õieti ametlik keel või õige keel või normikohane keel?
- Mis on keeleviga?

Kas ja kuidas on korraldet eesti keele olukord 80 aastaga muutunud? Johannes Aavik (1936: V) tõdes: „Seisukord on tõepoolest kurb. Eesti keel, nagu ta praeguse ajani tegelikult on esinenud ja üha veel esineb, on vigadega keel. Jah, vigadega keel! See on karakteristikum, mis praegust eesti keelt kõige rohkem ja kõige paremini iseloomustab. Vigu on ajalehis ja ajakirjus, vigu on raamatuis, koguni kooliraamatuis, kust õpilased neid loevad ja omandavad. Vigu teevad kirjanikud, vigu kuuleb kõnetoolilt, kantslit, näitelavalt, vigu näeb kinoekraanil. Vigadest eriti kubiseb kõnekeel, kus seegi püüdlik ning kontrolliv hoolsus puudub, mis kirjutades teataval määral olemas. Vigu teevad niihästi lihtinimesed kui ka haritlased. Vigu teeme kõik...“

Kirjandus

Aavik, Johannes 1924. Õigekeelsuse ja keeleuenduse põhimõtted: Yhes keeleuenduste astmelise liigitusega. Tartu: Istandik. (Keelelise Uuenduse Kirjastik 33).

Aavik, Johannes 1936. Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.

Erelt, Tiiu 2002. Eesti keelekorraldus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Hint, Mati 2001. Kellele kuulub eesti keelekorraldus? – Keelekorralduse konverents 18. ja 19. novembril 1999. Ettekanded. Koostanud Silvi Vare ja Kristiina Ross. Eesti Keele Instituudi Toimetised 8. Tallinn, lk 126–151.

Kull, Rein 2000. Kirjakeelest ja selle korraldamisest. – Kirjakeel, oskuskeel ja üldkeel. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 21–35.

Johannes Aaviku uurimistöö Petroniusest

Kaarina Rein

Johannes Aaviku Selts, Tartu Ülikooli keelekeskus

Antiikkeelte ja -kirjanduse mõjus Johannes Aaviku isiksuse kujunemisel ei kahtle ilmselt keegi. Selle valdkonnaga seoses on kõige enam märgatav olnud Aaviku tegevus ladina keele õpetajana ning antiikkeeltest tõlkijana. Aaviku käsikirjade hulgas on soome keeles kirjutatud töö „Infinitiivin käyttö Petroniuksella” („Infinitiivi kasutamine Petroniusel”), mille puhul võib oletada, et autor koostas selle Helsingis veedetud aastatel (1906–1910) rooma kirjanduse kursuse raames. Kirjutis käsitleb keelelist eripära keiser Nero õukondlasele Petroniusele (1. saj pKr) omistatavas romaanis „Satyricon”, mille vastu Aavik tundis huvi juba gümnaasiumipäevil. „Satyricon” on antiikaegne kelmi- ja seiklusromaan ning ühtlasi väärtuslik rahvaliku ladina keele allikas. Ilmselt köitis Aavikut nii teose põnev sisu kui ka rikkalik keelekasutus. Aaviku uurimistööst Petroniuse infinitiividest saab senisest põhjalikumaid teadmisi keelemehe antiikkeelte ja -kirjanduse huvi kohta.

AFORISME KEELEUUENDUSEST

(Johannes Aavik. Keeleline käsiraamat, 1932)

Veider ja ärritav vastuoksus praeguses Eestis: yhelt poolt vaenutakse ja aetakse keelest välja häid eestikõlalisi laensõnu nagu närv, uulits, uur, meldima, aga teiselt poolt ei taheta lastagi paremate eestikõlaliste sõnadega asendada teatavaid halbu, sest et ebaeestikõlalisi võõrsõnu nagu konstateerima, prätendeerima, deklareerima, informeerima jne. Nähtavasti praeguse tõusikeestlase otse ebausklik aukartus kõige rahvusvahelise ees tumestab siin arusaamist.

Sõnakimp kingituseks luuletajale

Hannu Remes

Kajaani, Soome

Johannes Aaviku Selts

Ettekandes käsitlen käsikirjalist uute sõnade loendit, mille Johannes Aavik kinkis Marie Underile tema sünnipäevaks 1944. aastal. Verbaalses kingituses on üle 80 sõna, millest suurem osa on siiski loodud juba enne sõda, näiteks *naum* 'puuvili', *riin* 'regioon, ala', *terk* 'terav ots', *neiris* 'teravmeelne, leidlik', *eetma* 'ette panema' ja *ombama* 'kahtlustama'. Sõja ajal loodud sõnu on muuhulgas *nyym* 'nimekuulsus, reputatsioon', *sõun* 'hää, kõla', *numelema* 'kõhelema, kahe vahel olema' ja *nima* 'niisama'.

Sotsiolingvistiline refleksioon aastate 1912–1920 keeledebattide juures

Peeter Tinitis

Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituut

20. sajandi alguse eestikeelses kõnelejaskonnas on nähtud küpsevat standardkeelekultuuri (Milroy 2001), mille kaudu üks keele variante tõstetakse teiste arvelt esile n-ö ühtse standardkeelena. Moodne sotsiolingvistika kirjeldab selliseid muutusi keelde suhtumises protsessina, kus kogukonna liikmed aktiivselt mõtestavad oma keelekeskonda ning osalevad selle kujundamises enda motivatsioonile vastavalt.

Ettekandes käsitlen aastate 1912–1920 keeleväitlusi kui ühiskondlikku refleksiooni toonasest keeleolukorrast, tuginedes sotsiolingvistikas tarvitatud mõisteile, mille abil sellist ühiskondlikku üleminekut oleks hea kirjeldada. Need on *registriloomeprotsess*, mis selgitab sotsiaalse registri eristumist ühiskonnas, *standardkeelekultuur*, mis toob esile kogukonnas standardkeelsuse väärtustamise tüpoloogilised parameetrid, ning *keelte turg*, mis viitab keelendite ja keelte vastastikusele võrdlusele teatud väärtuskaalal ning lähtudes kohalikest motivaatoreist.

20. sajandi alguse keeledebate võib nõnda käsitleda eesti keele sotsiolingvistilist olukorda mõtestavana, mis läbi on võimalik paremini mõista võimalusi ja vajadusi, mis väitlustes osalenuile ilmned. Eelnimetatud sotsiolingvistikamõisteid saab kasutada pidepunktina analüüsi struktureerimisel, võimaldamaks vaadeldavat olukorda hõlpsamini suhestada sarnaste üleminekutega teiste keelte kõnelejaskonnas.

Ettekande aluseks on 106-st kirjutisest koostatud tekstikorpus Aaviku kaasaegsest esseistikast ja ajaleheartiklitest, kus olid esikohal just keeleküsimumused. Allikate eripära tõttu on 2/3 tekstidest Johannes Aaviku kirjutatud, kokku on korpuses esindatud 17 autorit. Lähtudes sotsiolingvistika mõisteist käsitlen hoiakuid ühiskeelesuhtes, sh ametlikku konteksti, tähelepanematust keelekasutuses, vigade diskursust, keelevariantide legitiimsust kaasajas ja ajalookirjeldustes, võrdlusi teiste keeltega ning järeltulekut, mis sellest enda keele võimaluste kohta tehti. Nende tunnuste abil tulevad esile punktid, mille kaudu Aavik ja ta kaasaegsed oma keele sotsiolingvistilist olukorda mõtestasid ja võimalusi, mida nad enda eesmärkide täitmiseks nägid.

Mitmeti on korpusest selgunud tähelepanekud omaks võetud juba varasemais ajastu- kirjeldustes. Rõhuasetus kaasaegsete kirjeldustele omaette uurimisobjektina võimaldab metoodiliselt paremini eristada hilisemat mitmesugustel allikatel põhinevat ajaloolist hinnangut eesti keele positsioonile muljest, mille see jättis keeleuenduse kaasaegsele enestele. See omakorda võimaldab paremini mõtestada ka 20. sajandi alguse autorite osa eesti keele kujundamisel, tuues esile asjaolusid, mis võisid olla paratamatud, või mille puhul on näha üksikisikute olulist rolli.

Kirjandus

Milroy, James. 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. – Journal of Sociolinguistics 5(4), 530–555.

AFORISME KEELEUUENDUSEST

(Johannes Aavik. Keeleline käsiraamat, 1932)

Tuleb otse imestada, et nyidseel Eesti iseseisvuse ajal nii vähe tehakse eesti keele hääks, selle arendamiseks ja kätteõpetamiseks rahvale, vaid suhtutakse loiult, yskõikselt, pääliskaudselt, šablooniliselt. Nõnda koolis, ylikoolis, valitsuseringkonnis. Kõikjal eesti keelest hoolitakse ja hoolitsetakse väga vähe. Selle tagajärjel eesti kirjakeel areneb vähe ja liig pikkamisi. Õigekeelsuse oskuse tase on kõikjal madal: kogu kirjandus ja ajakirjandus kubiseb keelevigadest. Me lonkame keele suhtes ikka soomlaste ja isegi lätlaste järel.

Läti trump Johannes Aaviku keeleuuendustöös

Lembit Vaba

Saku

Läti Teaduste Akadeemia välisliige

Sageli võib Eestis kuulda arvamust, et meie keeleinimestel pole ettekujutust läti keelest ja selle olemusest. Ometi on J. Aavik mitmel korral seadnud meie lõunanaabrite keele oma keeleuuendus- ja korraldustöös eeskujuks – küll innustavalt, küll hoiatavalt. Aavik taotles keele kaunikõlalisust, peenust, kultuursust, mistõttu on koguni üllatav, et keeleuuendaja rakendas ka läti keele esteetiliste pürgimuste teenistusse, teades ometi, et eesti rahvatraditsioon kannab hävitavat pilget meie lõunanaabrite ja nende keele kohta (vt kas või laialt tuntud keelte keetmise muistendit).

1924. a ilmunud töös „Keeleuuenduse äärmised võimalused” imetleb Aavik läti väljenduse kompaktsust talle omase kirgliku keevalisusega: „... kas üldine instinktiivne keeletunne või vahest ka teadlikum arusaamine on läti keele arenemist ja kujunemist mõistlikumalt juhtinud. ... sääl on nii mõnegi meie halva, kahest kokkuliidet sõna asemel erijuureline või vähemalt tuletuslõpu abil moodustet derivaat, mis viimane on igatahes jaunim kui kahest sõnast kokkuliidetu ...” (Aavik 1974: 72)

Kirjutises „Eesti keele labastamise vastu. Võõrsõnade kuju küsimus” (Aavik 1931) kritiseerib ta pearõhu viimist pearõhulise järgsilbiga võõrsõnades esimesele silbile, leides: „Et lõunaeestlased elavad lähemal lätlasile, kelledega neil on olnud ka palju veresugulust, siis võib oletada, et see eriti Lõuna-Eestis tugev kalduvus võõrsõnade rõhku viia esimesele silbile, seletub mingi psühhofüsioloogiliselt tõulise läti mõjuga. Igatahes Põhja-Eestis, nimelt läänepoolses Põhja-Eestis, kus läti mõju väiksem, ei ole see kalduvus kaugeltki nii suur.”

Ettekandes analüüsin Aaviku väidete paikapidavust laiema areaalseis seoseis.

Esimene Aaviku loodud tehissõna oli *jaunis* : *jauni* : *jaunist* 'suursugune, õilis, ülilas' (sünniaasta 1913), mille üheks võimalikuks impulss-sõnaks on hakatud pidama läti adjektiiv *jauns* 'uus; noor; ebaküps; värske, äsjane; uudne'. Ettekandes valgustan selle seisukoha tagamaad ja paikapidavust.

Kirjandus

Aavik, Johannes 1974 (1924). Keeleuuenduse äärmised võimalused. Teine, muutmata trükk. Stockholm: Eesti Keele ja Kirjanduse Instituudi Toimetised 15.

Aavik, Johannes 1931. Eesti keele labastamise vastu. Võõrsõnade kuju küsimus. – Looming 1931/8: 824–830.

Johannes Aavik kirjastajana: „Keeleline Kuukiri“

Helgi Vihma

Johannes Aaviku Selts

Eesti keeleuuenduse algataja ja juht Johannes Aavik alustas kirjastamist keeleuuenduse vaadete selgitamiseks ja levitamiseks 1914. aastal, mil ta rajas oma aatekirjastuse (Vihma 1990: 163-194) ja ajakirja „Keeleline Kuukiri“. Kirjastus „Reform“ tegutses 1914–1917, kirjastus „Istandik“ seejärel kuni 1933. aastani, „Keelelist Kuukirja“ ilmus ainult kolm kaksiknumbrit: nr 1/2, 1914; nr 3/4, 1915; nr 5/6, 1916. Uues kuukirjas oli võimalus teha keeleuuenduse katseid, anda vabadust isiklikele kalduvusile, peletada eelarvamusi keelelise kobamise, käärimise ajal. Mujal ei olnud kohane selliste katsete, näidete, arvamuste trükkimine. Pikemate põhimõtteliste artiklite kõrval oli rubriik väikseid keelelisi märkusi, tähelepanekuid. Uute sõnade ettepanekuid. Uute raamatute keelelisi arvustusi, keeleproovideks lühitekste, et harjutada uusi sõnu, vorme, lauseehitust lugejale omaseks.

Aavik rõhutas keeleteoimetaja ja keelekursuse vajadust ning vajadust kaasata ajakirjandusse teadlasi ja kirjanikke eesti kirjakeelt kujundama.

Kirjandus

Vihma, Helgi 1990. Johannes Aavik kirjastajana. – Raamatuloolist. Acta Bibliothecae Nationalis Estoniae I. Toimetanud Helgi Vihma (koostaja ja peatoimetaja), Hans Jürman, Kalju Oja, Inna Saaret. Tallinn, lk 163–194. Resümee inglise, saksa, vene keeles.

Keeleuuendus ja keeleuuenduslik kirjastustegevus eesti ja karjala näitel

Jaan Õispuu

Johannes Aaviku Selts, Tallinna Õismäe Gümnaasium

Eesti ja karjala keeleuuenduse algust lahutab teineteisest umbes kolmveerandsada aastat: eesti keeleuuendus algas 1912. aastal ja karjala keeleuuendus 1990. Karjalased ei kasuta mõistet *keeleuuendus* vaid nimetavad protsessi keele velmamiseks, taastamiseks (valgemere karjala *elvyttämini*, aunusekarjala *elvyttämine*). Karjala keeleuuendusliku protsessi suurim erinevus eesti keeleuuendusest seisneb selles, et karjalased hakkasid paralleelselt velmama lausa nelja erineval murdel põhinevat kirjakeelt: aunusekarjala, valgemere karjala, lüüdi ja tveri kirjakeelt. Eesti keele ajalooks jääb kahe kirjakeele periood ajavahemikku 16.-19. sajand.

Nagu Johannes Aavik, võtsid ka karjala keele velmamise eestvedajad Ludmila Markianova (aunusekarjala) ja Pekka Zaikov (valgemere karjala) eeskuju soome keelest, sest see rahuldab kõige paremini keeleuuendajate puristlikke eesmärke.

Ka karjalased – nagu Johannes Aavikki – said aru, et keeleuuenduse alal tehtu osutub kasutuks, kui seda ei lekitata keele kasutajate hulka. Sestap pöörasid karjala kirjakeele velmajad suurt tähelepanu karjalakeelse trükisõna üllitamisvõimaluste loomisele. Kui J. Aavik võis oma uudissõnavara propageerimisel keskenduda „Hirmu ja õuduse juttudele“, sest õppe- ja ilukirjanduse ilmumise traditsioon oli eestlastel olemas, siis karjalastel tuli 1990. aastate alguses samaaegselt kõigis murdekirjakeeltes (tõsi, lüüdi jõud raugesid üsna pea juhtfiguuri puudumise tõttu) koostada ja avaldada õppekirjandust ja sõnastikke nii alg- kui kõrgkoolidele, tõlkida ja avaldada Uue Testamendi evangeeliu-me, panna alus karjalakeelsele ilukirjandusele ja ajakirjandusele.

Karjala Autonoomses Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis (alates 14. novembrist 1991 Karjala Vabariik) hakkas nn rahvuskeelset trükisõna välja andma kirjastus Perioodika. Perioodika peamiseks ülesandeks oli karjalakeelsete ajalehtede „Oma Mua“ (Oma Maa) ja „Vienan Karjala“ (Valgemere Karjala) ning vepsakeelse ajalehe „Kodima“ (Kodumaa) väljaandmine. Ajalehtede kõrval annab kirjastus välja kahte ajakirja: need on lasteajakiri „Kipinä“ (Säde) ja kirjandusajakiri „Carelia“. Perioodika trükkis ka karjalakeelset ilukirjandust.

Uus Testament on karjala keelde tõlgitud Soomes tegutseva Piibliinstituudi rahalisel toel.

2000ndate algusest on ka karjalakeelse ilukirjanduse üllitamine siirdunud valdavalt Soome, kus sellega tegelevad kultuurikeskus *Juminkeko* Kuhmos ja *Karjalan Kielen Seura* (Karjala Keele Selts) Helsingis.

Suurt tööd karjala keele propageerimisel noorte seas teeb juba veerandsada aastat muusik-luuletaja Santtu Karhu.

PÕHIMÕTTEID JA TEESE

(J. Aavik. Keeleline käsiraamat, 1932)

Keeleuuendus — see on pyyd rikkama, ilusama ja parema eesti keele poole; see on pyyd toimida selleks julgesti, tarbe korral radikaalselt, põhjalikult, kaugeleminevalt. Uuendet keel — see on tulevase parema Eesti keel.

JOHANNES AAVIKU SELTSI PEAMISI EESMÄRKE ON

- *aidata harida ja arendada eesti kirjakeelt, edendada keelekultuuri*
- *selgitada Johannes Aaviku osa eesti rahvuskultuuris*
- *tutvustada J. Aavikut keeleuendajana, publitsistina, kriitikuna, tõlkijana, kirjastajana, kirjanikuna, seltsitegelasena, pedagoogina – kultuuriloojana*

www.aavikuselts.org

teave@aavikuselts.org